

NOVA



vereniging
vrienden van
Archeon

Nieuws van de Vereniging Vrienden van Archeon

APRIL 2020 | JAARGANG 26 No.1

In dit nummer

2. Voorwoord voorzitter
3. Meanwhile @ Archeon
4. Vrouw Hadewij
5. Boeken en tentoonstellingen
6. Interview met Jan Jenissen
8. Jacht op het oerrund
9. Dieren in Romeinse tijd
10. Dieren in de apotheek
11. Kijk, die ezel!
12. De nieuwe activiteitencommissie
14. Stalmeesters Fokke & Yvon
16. Strip door Gilivs en colofon

Dierrijk verleden

Foto: Magali Veldhuis

Voorwoord voorzitter

We hebben het jaar 2019 afgesloten met een prettige groei in het aantal leden en vrijwilligers. 2020 begon anders dan anders door het Coronavirus die Archeon en de Vereniging Vrienden van Archeon grotendeels stillegde. Onze gedachten gaat uit naar hen die ten gevolge van het Coronavirus zijn overleden zoals oud-VVvA voorzitter Henk Wissels op 27 maart.

Met hen in ons achterhoofd zetten wij hun werk voort en organiseren wij dit jaar weer veel lezingen en andere mooie evenementen. En willen daarnaast ook het museumpark extern promoten. Ook in Archeon zijn weer vele, ook nieuwe, activiteiten op de agenda te vinden en is de behoefte aan (nieuwe) vrijwilligers daardoor groot. We hopen de groei van 2019 voort te zetten. Mocht je in je familie, vrienden- of kenniskring andere enthousiastelingen hebben, neem ze rustig een keertje mee en laat ze kennismaken met het leuke vrijwilligerswerk bij de VVvA. De vernieuwde activiteitencommissie stelt zich in deze NoVA aan je voor en heeft intussen bij vele leden via een enquête gepolst wat voor excursies en workshops men wil, dat belooft wat.

We gaan met veel energie het nieuwe seizoen 2020 in en daarnaast is onze jubileumcommissie plannen aan het smeden voor ons 25 jaar jubileum in mei 2021. Heb je een leuk idee? Stuur maar op.



Leo van Sinter naast een Romeinse legionair

Oproep aan alle (oud)-leden van de VVvA!

Op 3 mei 2021 bestaat de Vereniging Vrienden van Archeon 25 jaar! Heb je anekdotes, leuke verhalen, gebeurtenissen of grappige foto's van de VVvA uit het verleden die je met ons wilt delen? We publiceren ze graag in een volgende editie van NoVA! Stuur je verhaal of foto naar nova@vrienden-archeon.nl t.a.v. Magali Veldhuis (hoofdredactrice). Vermeld in de mail je naam en telefoonnummer zodat we contact met je kunnen opnemen.

Datum	Soort evenement	Waar	Wat
10 juni	VVvA lezing*	Archeologiehuis**	De mesolithische hut
14 juni	Juniorensymfonieorkest	Arena	Stichting symfonieorkosten Nederland
20/21 juni	Demonstraties	Museumpark	Het Wilde Westen - Indianen
04-05 juli	Textielweekend	Museumpark	Demonstraties en activiteiten
18-19 juli	Riddertoernooi	Museumpark	Hoeken en Kabeljauw strijden
25-26 juli	14e eeuws weekend	Archeon Gravendam	Vermaak, ambacht, kramen & informatie
02 t/m 15 augustus	Romeins festival	Museumpark	Shows, demonstraties & activiteiten
15-16 augustus	Bijenweekend	Archeon	Informatiemarkt
15 augustus	VVvA Excursie	Utrecht	Catharijne convent
16 augustus	Maria Hemelvaart	Klooster Archeon	Maria Processie
19 augustus	VVvA lezing	Archeologiehuis**	Franciscanen
22-23 augustus	Demonstraties	Museumpark	Viking Festival: markt en activiteiten
29-30 augustus	Show	Museumpark	Ridders en roofvogels
02 september	VVvA lezing	Archeologiehuis**	Baden op zijn Romeins
05 september	Informatie & activiteiten	Museumpark	Prehistorisch weekend

*Onder voorbehoud (nog onzekere planning ivm het Corona virus ten tijde van drukken)

**De Lezingen zijn in het Archeologiehuis Zuid-Holland (het museum bij de ingang van Archeon, Archeonlaan 1)

Meanwhile @ Archeon

Door Leo van Sister

In deze rubriek praten we je bij over een aantal recente en toekomstige ontwikkelingen welke zich in en rond museumpark Archeon afspelen. Naast de talloze evenementen, welke het verleden naar het heden halen en de archeologische betekenis ervan duiden, is Archeon altijd in de weer met het organiseren van nieuwe tentoonstellingen, kleurrijke evenementen en het plannen van de uitbreiding van het museumpark.

Het late najaar en de winter werd in Archeon gebruikt om het grotere onderhoud te doen. Onderhoud aan de gebouwen in de drie tijden, maar ook de restauratie van de Romeinse muur en de trap. Ook werd een palissade gebouwd rondom Dorestad voor de komende uitbreiding van de nieuwe Vikingentijd.

Archeon stond ook prettig in de belangstelling van de politiek en overheid. Zo kwam in het najaar de minister van OCW, mevrouw van Engelshoven en gedeputeerde van Zuid-Holland mevrouw de Zoete naar Archeon om de Zwammerdamschepen te zien en met onze vrijwilligers te praten. Daarnaast bezocht in februari de provinciale fractie van het CDA in Zuid-Holland, en Alphen ons museumpark en het Archeologiehuis.

Green Key is het internationale keurmerk voor duurzame bedrijven in de recreatiebranche.

Archeon doet al jaren veel aan natuurbehoud in het park en heeft o.a. een speciale bijencultuur. Vanwege al die inspanningen kreeg Archeon het Green Key certificaat voor 2020 als duurzaamheidskeurmerk voor de recreatieve sector als Milieu, energie, innovatie. Dit o.a. vanwege de aanleg van het nieuwe zonnepanelenpark bij de parkeerplaats van Archeon. Dat Archeon een hele grote publiekstrekkende is voor Alphen a.d. Rijn is genoegzaam bekend. Uit dien hoofde was Monique Veldman, mededirecteur van Archeon, de afgelopen jaren voorzitter van PRET, de organisatie van ondernemers in de recreatieve sector. Onlangs nam zij afscheid.

In de lente werd Archeon opgeschikt door het Corona-virus. Het volgde het advies van de overheid, het RIVM en de Museumvereniging op, en sloot zijn deuren. Een pijnlijk, maar begrijpelijk besluit van de directie van Archeon. Ook onze vereniging heeft meerdere activiteiten geannuleerd en het vrijwilligerswerk tijdelijk stilgelegd. Wel werkte de VVvA achter de schermen door dankzij digitale communicatie. Berichtgeving naar leden werd voortgezet via de site, de VVvA nieuwsbrieven en sociale media. ■



Monique Veldman draagt voorzitterschap PRET over na 4 jaar



Bezoek provinciale fractie CDA



Gedeputeerde De Zoete en Minister Van Engelshoven openen archeologieweek



Restauratie Romeinse muur en trap

Dierendingen

Door Vrouwe Hadewij

Dieren waren voor de 14e-eeuwer erg belangrijk voor veel dingen. Men gebruikte bijna alles van het dier. Dieren waren nuttig voor voedsel, kleding (vachten, wol), zuivel (boter, kaas, melk) en eieren, verlichting, koken, (olie, vet en was), zoetstoffen (honing) en zelfs de botten werden niet vergeten (naalden, priemen, dobbelstenen).

Men at koeien, varkens, schapen, geiten, kippen, ander gevogelte (diverse kleine vogels), allerlei soorten vissen en soms wat wild. Alleen paardenvlees werd bijna niet gegeten, uit respect voor dit dier. Bovendien hadden de Pausen Gregorius III (732 AD) en later Zacharias I Bonifatius gelast om het eten van paardenvlees te verbieden. Ook was een paard een kostbaar bezit, waar men zuinig mee was.

Melk werd niet veel als drank gebruikt, toch wordt in een 13e eeuwse gezondheidskalender melkspijzen genoemd: *“Du ne salt ok eten der melck niet, si ne si gesoden mit gode weit”* (men gebruikt geen melk tenzij het gekookt is).

Maar ook kent men dit spottdicht:
*“Wronglen, wey, broot ende caes,
Dat heit hi al den dach’
Daer omme es de kerel so daes,
Hi etes meer dan hijs mach (...)”*

(“Wrongel, wei, brood en kaas,
Dat eet hij de hele dag
Daarom is de boer zo lamleendig,
Hij eet er meer van dan hij op kan (...)”)

Een voorbeeld van een melckspijs:

Om rijst te maken (Een nieuw Zuidnederlandsch kookboek nr. 107). Neem rijst was deze schoon, neem dan wat koeienmelk of melk van gepelde amandelen (in de vaste). Laat dit koken, doe er wat saffraan bij voor de kleur en wat zout voor de smaak.

Varkensvlees met saus:

Neemt varkensvlees, wat stevige rode wijn, wat bouillon, wat knoflook, gemalen koriander, komijn en wat peper. Meng de wijn met de specerijen leg hierin het klein gesneden vlees.



Vrouwe Hadewij bereidt melckspijs voor, in kookpot op middelgroot vuurtje.

Fotografie: persoonlijk archief Vrouwe Hadewij

Verwarm de oven en leg het vlees zonder de marinade in de oven en bewaar het lekvocht en ook het vocht wat in de oven uit het vlees komt. Meng dit alles na afloop door elkaar en serveer dit over het vlees.

Eet smakelijk!

Vrouwe Hadewij ■

Bronnen:

Burema, L. (1953). De voeding in Nederland van de Middeleeuwen tot de Twingste eeuw. Assen: van Gorcum & Comp. NV.

Kelk, C.J & Kool, H.C. (ED.) (1934). Middel-Nederlandse lyriek. De Uilenreeks no.3. Amsterdam: Bigot & van Rossum NV. (Refrein uit “De Kerels”)

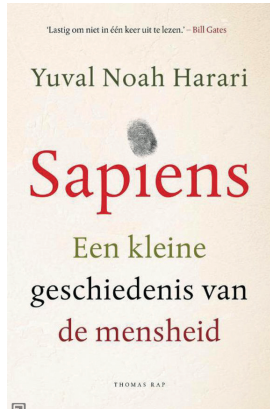
Moens, J, De Grootte, K, Ervynck, A, Milis, L, Tack, G (2007). Regulen voor den Cock, een banket in de abdij van Ename. Velzeke-Ruddershove: Provinciaal Archeologisch Museum.

Unger, W.S. (1916). De Levensmiddelenvoorziening Der Hollandsche Steden in de Middeleeuwen. Proefschrift Leiden. Amsterdam: A.H. Kruyt.

Boeken en tentoonstellingen

Door Patricia Pol

Boeken



Sapiens

Een kleine geschiedenis van de mensheid
Y.N. Harari

Het boek Sapiens is geen nieuw boek, het kwam enige jaren geleden al uit. Destijds een bestseller en nu ook als e-book te verkrijgen. In Sapiens neemt Yuval Noah Harari ons mee op een fascinerende reis door de geschiedenis van de mensheid. Wie zijn we? Waar komen we vandaan? Hoe zijn we zo geworden als we nu zijn? Waarom veroverden de Europeanen de wereld en niet de Chinezen? Waarom gebruiken we geld en zijn we niet blijven hangen bij ruilhandel? Zijn we gelukkiger dan vroeger? Op een toegankelijke, heldere en verhalende manier weet Harari deze en vele andere vragen te beantwoorden.

€ 9,99 - E-book, Bol.com



Kruisvaarders

De strijd om het Heilige Land
Dan Jones

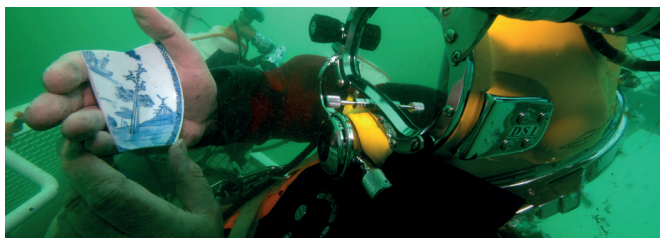
De strijd tussen christelijke en islamitische legers om zeggenschap over het Heilige Land is een dankbaar onderwerp voor menig schrijver. Zo ook voor historicus Dan Jones. In zijn fonkelnieuwe boek De Kruisvaarders vertelt hij het verhaal van de eerste kruistocht in 1095 onder aanvoering van de Brabander Godfried van Bouillon en graaf

Robrecht van Béthune, de Leeuw van Vlaanderen, tot en met het verlies van het laatste christelijke bolwerk in de Levant. Het boek omvat 25 hoofdstukken waarin per hoofdstuk een persoon centraal staat.

€ 34,99 EAN: 9789401916547 of

E-book: € 14,99

Tentoonstellingen



Wunderkammer

De Museumfabriek, Enschede

In de vijftiende en zestiende eeuw werden alle bijzondere objecten die rijke mensen toen verzamelden, bij elkaar geplaatst in een Wunderkammer. Als voorlopers van de tegenwoordige musea lieten zij op deze manier de rijkdom van de bezitters zien en vertelden zij een verhaal. En dat is precies wat De Museumfabriek ook wil doen: verhalen vertellen en je laten verwonderen over wat de wereld te bieden heeft. Dat doen zij in 25 verschillende tentoonstellingen waarvan u de eerste zeven al kunt bezoeken: Magisch Wit, Sagen & Legendes, Kevers, Wereldreizigers, De Nacht, Onderhuids en Draad. De overige volgen gedurende het jaar.



Gezonken schatten

Geheimen van de maritieme zijderoute, Keramiekmuseum (Leeuwarden) t/m 28 juni 2020

Op zoek naar peper, zijde en porselein bevaren schepen uit alle windrichtingen eeuwenlang de Maritieme Zijderoute. De schepen die vergaan, liggen honderden jaren als tijdscapsule op de bodem van de zee. De wrakken en zekere het goed bewaard gebleven keramiek bieden een schat aan informatie. Een deel van deze lading - keramiek en andere voorwerpen - kunt u zien op de tentoonstelling Gezonken schatten. Alles komt van acht scheepswrakken uit de negende tot en met de negentiende eeuw. Wilt u meer weten over internationale handel, strijd op zee, mensensmokkel en schatgravers? Ga naar Leeuwarden!

“Ik laat mensen graag zelf een oplossing bedenken”

In gesprek met archeotolk Jan Jennissen

Door Manjo van Boxtel

Verschillende lezers van NoVA tipten ons om eens met archeotolk Jan Jennissen te praten. Maar waarom? Wat is er zo bijzonder aan Jan? Dus vroegen we dat aan hemzelf.

“Tja, wat zal het zijn? Misschien omdat ik overal ideeën over heb? Of om hoe ik met mensen omga? Ik lok mensen vaak uit, vooral bij kinderen gaat dat goed.” Jan’s pretoogjes achter zijn ronde bril verraden dat hij hier meer over kwijt wil. “Neem bijvoorbeeld een schoolklas die op bezoek kwam bij de Romeinse muur. Ik probeer zó te vertellen, dat ik die kinderen prikkel om zelf na te denken. Dus toen ik zei dat elk huishouden veel slaven nodig had om naast het

Archeotolk Jan Jennissen. (Fotografie: Willem de Jeu)



huishoudelijke werk ook nog eens voorzieningen als waterleiding, riolering en verwarming te laten functioneren, zei een meisje: ‘Dan heb je dus ook extra slaven nodig om voor al die slaven te zorgen’. Kijk, daarover is nagedacht, daar kan ik van genieten.” Ook bestudeert Jan vaak de ‘pikorde’ in groepen kinderen. “Dan leid ik het gesprek zó dat uiteindelijk de underdog het antwoord geeft. Je ziet zo’n kind groeien, heerlijk!”

Bij toeval kwam Jan 20 jaar geleden in Archeon. Zijn kinderen speelden veel met buurkinderen en ja, dan maak je wel eens samen een uitstapje. De buurvrouw koos Archeon en Jan was de chauffeur. Het park maakte indruk, maar vooral het inspirerende verhaal van een archeotolk was voor Jan aanleiding om zich in te schrijven. Als archeotolk kon hij ook zijn kinderen vaak meenemen, wat ze natuurlijk héél graag wilden.

Jan begon als smid en ijzermaker in de ijzertijd, dat doet hij nog steeds. Weliswaar heeft hij ooit op de LTS enkele smeedlessen gehad, maar na het doorlopen van MTS, HTS en universiteit heeft hij als werktuigbouwkundig ingenieur, bouwfysicus en akoesticus weinig meer met smeden gedaan. In Archeon haalde hij dat ruimschoots in, al 20 jaar heeft zij zich erin verdiept en hij leert nog steeds. “Dat is het mooie: als je weet dat iets kan, blijf je net zolang klooiën tot het je lukt.” En dan hebben we het niet alleen over het smeden van ijzer, maar ook over het winnen van ijzer uit oer of uit klappersteen. Het ijzer daarin komt zoals Jan het noemt ‘van boven’, dus uit ruimtegruis. Dit in tegenstelling tot ijzererts -dat we in Nederland niet hebben- dat uit de aarde komt. “Het is toch ongelooflijk knap hoe mensen ontdekten hoe je dat ijzer eruit kunt halen en kunt gebruiken. En zo ontdek ik ook nog steeds van alles. Ik blijf experimenteren omdat je wilt ontdekken hoe dat vroeger gedaan werd. Geen wetenschappelijke benadering, maar je zintuigen gebruiken. Het is een kwestie van kijken, ruiken, voelen en veel herhalen. Ervaring dus.”

“We werken lekker samen, maar kunnen elkaar ook goed plagen.”



Jan Jennissen. Fotografie: Magali Veldhuis

Als Jan eenmaal begint, praat hij honderduit over 'zijn' ijzer. We kunnen een heel boek over schrijven, maar daarmee verliezen we een stukje essentie: de passie en de kwinkslagen waarmee Jan kan vertellen. Bovendien hebben we dan de ruimte niet om ook nog iets te schrijven over die tweede Archeonjob van hem, de bouwgroep. Dus adviseren we iedereen die van een goed verhaal houdt -of meer wil weten over ijzer- om toch vooral zelf Jan op te zoeken in het park. Intussen gaan wij hier nog even verder met de bouwgroep.

"In de winter is er in de ijzertijd van Archeon niet veel te doen, zeker niet toen het park 's winters nog dicht was. Maar er is wel veel onderhoud. Dus om mezelf een beetje bezig te houden ben ik daarmee begonnen." Aanvankelijk ging onderhoud over groenzaken, maar al snel kwam het echte

"Je ziet zo'n kind groeien, heerlijk."

bouw- en onderhoudswerk om de hoek. Jan noemt als voorbeelden de spieker in de bronstijd, secreten in de middeleeuwen en de grote klus waar ze nu al twee jaar aan werken: het restaureren van de Romeinse muur. "Een deel van die houten palen is na 10-15 jaar echt verrot. Die staan in de grond, dan zuigen ze water

op. Daarom zetten we er een stenen fundering van 90 cm onder en vervangen we het rotte hout. Historisch niet correct, maar wij hebben geen hordes slaven en legionairs die het bouwwerk voortdurend onderhouden en herstellen. Je moet iets hè?"

Intussen bereidt de groep ook de vervanging van de hijskraan voor. "Het mooie van die bouwgroep is dat we zo'n ontzettend fijn team zijn. We werken lekker samen, maar kunnen elkaar ook goed plagen. Ieder heeft zijn eigen kwaliteiten en als team kunnen we heel grote klussen aan. Hoe zeg je dat zo mooi? O ja, 'samen zijn we veel meer dan de som der delen!', maar ook 'alleen ga je sneller, samen kom je verder'. Toch?" En dan borrelen er weer verhalen op. Ik herhaal ze niet, want neem van mij maar aan dat ze rechtstreeks uit de mond van Jan Jennissen veel mooier klinken. ■

"Het is een kwestie van kijken, ruiken, voelen en veel herhalen."

De jacht op het oerrund in het mesolithicum (middensteentijd)

Door Jeroen van Eijk



Afbeelding 1: Aangeschoten en ontsnapt oerrund in het veen in Prejlerup, Sjaelland (Denemarken). Bron: <https://en.natmus.dk/historical-knowledge/denmark/prehistoric-period-until-1050-ad/the-mesolithic-period/the-aurochs-from-vig/the-hunters-arrowheads/>

Het Europese oerrund of beter gezegd oeros dan wel auroch (*Bos primigenius primigenius*) leefde vooral in vochtige, moerasachtige gebieden. Dat zijn moerasbossen, rivier- en beekdalen en kwelders. Op drogere gronden en bossen kwam hij wel voor, maar dat waren de leefgronden van de Europese bizon, de wisent.

Nederland bestaat voor het grootste deel uit deltagebied. Dus als de temperatuur, na de laatste ijstijd (vanaf circa 11.000 jaar geleden) stijgt, ontstaat hier een prachtig leefgebied voor deze beesten. Vanuit Zuid-Europa trekken de oerosen weer Noord-Europa in.

Gedurende de gehele prehistorie werd jacht gemaakt op deze grote beesten (afbeelding 2; ik ben zelf 1 meter 90). Door de dichte vegetatie en doordat het standwild, waaronder de oeros, solitair of in kleine groepjes leefde, ging de mens zijn jachtwijze in het mesolithicum aanpassen. De mesolithische jager moest actief op zoek naar het wild en was genoodzaakt de leefwijze van deze dieren zeer goed te kennen.

In het mesolithicum werd daarom veel gebruikt gemaakt van de pijl en boog. De manshoge langbogen zijn van esenhout (bij opgravingen in Hardinxveld zijn bogen aangetroffen; één daarvan hangt in het Archeologiehuis) en de houten pijlen zijn voorzien van stabilisatieveren en messcherpe vuurstenen pijlpunten (de zgn. microlieten).

In Pejlerup, Sjaelland (Denemarken), is een skelet van een aangeschoten, maar toch ontsnapte oeros gevonden. De vuurstenen pijlpunten van tenminste 10 pijlen zaten nog vast in de botten (afbeelding 1).

Op een beroemde rotswandtekening, landinwaarts bij Valencia (Spanje), is te zien hoe jagers op een rotsrand, bewapend met pijl en boog, een oerrund met daarbij een kudde edelherten opwachten.

Deze beesten worden letterlijk opgejaagd door drijvers (Cueva de los Caballos, Valltorta-kloof). Ik ben zelf in die kloof geweest en de rotsrichel is echt een perfecte plek om de gehele vallei te overzien. In het Tjongerdal, Friesland, zijn botten van het oeros met snijsporen aangetroffen. Deze beesten hebben de jacht niet overleefd.

Resten van de Europese oeros van ná de Romeinse tijd (circa 400 na Christus) zijn in Nederland niet meer aangetroffen. Door jacht, inkrimping van de leefgebieden en mogelijk ziekten zijn deze dieren uitgestorven. De laatste auroch werd gedood in 1627 in Polen.

Door vermenging met de gedomesticeerde koe leeft het mooie beest nog een beetje voort. ■

Bronnen:

L. Louwe Kooijmans, 2017. Onze vroegste voorouders. De geschiedenis van Nederland in de steentijd tot 3000 vC. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam.
W. Prummel, 2013. Dieren uit de prehistorie in het Tjongerdal. Uit: Twirre Natuur in Fryslân, Jaargang 23, Nummer 1.



Afbeelding 2: Jeroen van Eijk bij de replica van een oerrund in het Museu de la Valltorta in Tírig (Spanje). Zie ook: <http://www.museudelavalltorta.gva.es/va>

Dieren in de Romeinse tijd

Door Pauline Bruné

De priester kijkt omhoog naar de vlucht van de adelaars, gieren en kraaien om de wil van Jupiter af te lezen, Marcus knikt goedkeurend naar zijn nieuwe mozaïek: Cave canem bij de ingang van zijn huis. De oppasser in het vivarium is tevreden over zijn aanbod wilde dieren voor het Colosseum: de keizer kan kiezen uit wolven, olifanten, luipaarden, beren, leeuwen, nijlpaarden en krokodillen. De paarden voor de wagenrennen staan op stal. Kortom: alles gaat zijn gangetje sinds de wolvin uit de Palatijnse heuvels de goddelijkheid van R&R herkende.

Ondertussen buigt de medicus zich over de *Materia Medica libri quinque* van de legerarts Dioscorides. De wortels van de alruin moeten bij volle maan geoogst worden en dát is een omzichtige klus. De mandragora, de alruinwortel, slaakt namelijk zo'n afgrijselijke gil als er aan getrokken wordt, dat een ieder er dood bij neer valt. Een hond doet het werk voor je: vastgebonden aan de plant met een bak lekkers op afstand (!) rukt hij de wortels zo de grond uit! In het tweede boek van Dioscorides worden veel dieren genoemd. De god Neptunus levert rijkelijk: zeepaardjes, zee-egels, vulken, mosselen, schorpioenvissen, giftige zeedraken, sidderroggen, krabben en inktvissen voor medische toepassingen. En voor garum natuurlijk, de saus van gefermenteerde vis! Een tip voor de dames: een mengsel van klein gehakte zeeslakken en zeeduizendpoten onthaart echt alles.

Gedroogde vossenlongen helpen bij astma, de lever van een ezel bij epilepsie, gebrande geitenhoeven en egelhuid in azijn deppen bij kaalheid, gedroogde sprinkhanen bij blaasproblemen, zeemeewlever helpt bij het afdrijven van de nageboorte en voor scherp zicht gebruikt u een zalf van honing met as van verbrande jonge zwaluwen. Dierlijk vet, merg uit botten, melk, honing, was, wol, propolis, gal, bloed, urine en moedermelk, het wordt allemaal gebruikt onder het toezien van de slang van Asklepius, de god van de geneeskunde.

Trouwens, over slangen gesproken, als u onderweg gebeten wordt en nou net geen poeder van de testikels van een bever, nijlpaard of hert bij u heeft, dan is het raadzaam om een warme, verse koeienplak, in bladeren ingepakt, op de wond te leggen en bij thuiskomst een bouillon te trekken van kikkers, kopjes eraan laten! Spinnenwebben legt u op schaafwonden en beschadigde pezen zullen herstellen met een lijm van gehakte wormen, die gewone uit de tuin. En als u ooit voor de leeuwen wordt geworpen en Cerberus in uw nek voelt hijgen, bedenk dan dat er vele wegen leiden naar Rome, dat ook niet op 1 dag gebouwd is. En weet dat de uil van Minerva, de godin van de wijsheid, u een welwillende knipoog zendt. ■

Mandragara of alruinwortel. Folio 90 uit 7e eeuwse manuscript van Dioscurides De Materia Medica (Naples, Biblioteca Nazionale). Bron: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alrauna.jpg>



Dieren in de apotheek

Door Wieze van Elderen

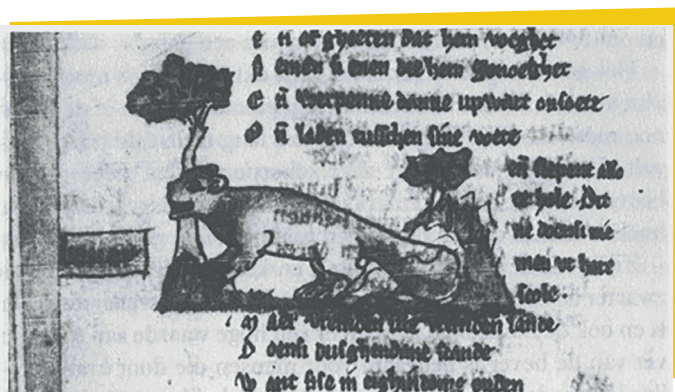
In de 14e eeuw wordt er voor het eerst melding gemaakt van apothekers als zelfstandig beroep in de Nederlanden. De vroegste in ons land is Theodorus, apothecaris te Den Bosch die in 1320 wordt genoemd.¹ Deze apothekers hadden hun eigen winkel, vanwaar ze medicijnen bereidden en verkochten, maar daarnaast ook vele andere zaken, zoals wijn, olie, suiker(-goed), chemicaliën en specerijen.

Als unieke bron voor de reconstructie van een apotheek in de late middeleeuwen, beschikken we over een zeer complete inventaris van een apotheek uit 1475.² Tevens beschikken we over de Middelnederlandse editie van de *Antidotarium Nicolai* (AN) uit 1351.³ Een groot deel van de beschreven bereidingen (composita) en ingrediënten (simplica) zijn daarin terug te vinden. Het gebruik van dierlijk materiaal was beperkt. Slechts 4,2% van de inventaris bestond uit dierlijke producten.

De volgende zijn terug te vinden in de AN: Axungia (reuzel) werd gebruikt als basis voor zalven. Honing en bijenwas zijn in vele bereidingen terug te vinden. Ook werden de cocons van de zijderups gebruikt, zowel in ruwe als in gebrande vorm. Waarvoor is niet duidelijk. Veel benoemd in de recepten zijn moschus electus (muskushert) en sperma ceti (Amber). Deze zeer kostbare geurstoffen worden aan verschillende bereidingen toegevoegd, net als castoreum (Bevergeil)

Rond 1272 schrijft Jacob van Maerlant in zijn *bestiarium* *Der Naturen Bloeme*: "Bever worden gejaagd om hun teelballen, die castoreum of bevergeil worden genoemd en die tegen velerlei kwalen gebruikt kunnen worden. ... Het vet van de bever is heilzaam voor mensen die door kramp gekweld worden en ook mensen die last hebben van bevende ledematen zijn ermee gebaat. Voorts is het vet uit de balzak nuttig:

Bever. Jacob van Maerlant, Boek der natuur.



Olifant. Gekopieerd bestiarium v. van Maerlant ca. 1350.

de geur van castoreum of een aftreksel ervan in wijn is een voortreffelijk geneesmiddel voor jichtlijders (p. 26)."⁴

Mysterieuzer is de scincus, de 'Apothekersskink'. In welke vorm dit hagedisachtige beestje uit Noord-Afrika in de apotheek werd gebruikt is niet duidelijk. In de AN wordt de staart gebruikt tegen erectieproblemen.

Tenslotte de olifant. Jacob van Maerlant schrijft daarover: "De elephas is de olifant. (...) Van deze tanden worden krachtige en kostbare geneesmiddelen gemaakt. Het poeder dat overblijft als ze verbrand zijn, stelt neusbloedingen en stopt diarree; het is bovendien het beste middel om menstruatie te stoppen en het geneest bloedende aambeien. Van het poeder moet een drank gemaakt worden met sap van de weegbree (p. 49)."⁵

In de AN wordt gemalen Ivoor gebruikt tegen verkoudheid: "het es goet iegen alle vercoutheit (...)". Toegediend in warme wijn met zeer veel andere ingrediënten. De recepten waarin dit soort producten gebruikt werden moeten zeer kostbaar zijn geweest en waren zeker niet voor iedereen beschikbaar. ■

1. Backer, Christian de, *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur*, Hilversum 1990.

2. Arends, Dietrich, Erika Hickel en Wolfgang Schneider, *Das Warenlager einer mittelalterlichen Apotheke (Ratsapotheke Lüneburg 1475)*, Braunschweig 1960.

3. *Antidotarium Nicolai* (Ms. 15624-15641. Kon. Bibl. te Brussel) (Ed. W.S. van den Berg). N.V. Boekhandel en drukkerij voorheen E.J. Brill, Leiden 1917. Via https://www.dbnl.org/tekst/_ant004wsva01_01/colofon.php

4. Jacob van Maerlant, *Het boek der natuur* (ed. Peter Burger) Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1995 (2e druk). Via https://www.dbnl.org/tekst/maer002dern03_01/maer002dern03_01_0003.php

5. Ibidem.

Kijk, die ezel!

Door Helma Hartman

Twee jaar geleden maakte ik een bestiariëcum, Piperkens Beestenboekje. Geïnspireerd door Madoc¹ zocht ik naar allerlei informatie over middeleeuwse dieren.

Daarbij stond ik in een eeuwenoude traditie, want sinds de oudheid worden er al bestia, encyclopedische dierenboeken, gemaakt. De oudst bekende is Physiologus, ca. 200 na Chr.

In een bestiariëcum wordt een wirwar aan bestaande en fabeldieren besproken. Met behulp van natuurkundige informatie, en met (christelijke) metaforen over hoe je een beter mens kunt zijn.

Dat bracht mij op het idee om bij elk dier een kort liedje te maken.

Alle versjes worden gezongen op de wijs van 'Orientis Partibus', een lied uit de Carmina Burana. In de cijfernotatie correspondeert de 1 met de c' op een klavier:

orientis partibus	2 3 4 2 3 1 2
adventavit asinus	6 6 7 5 6 6 3
pulcher et fortissimus	3 2 4 3 2 1 3
sarcinis aptissimus	6 5 4 2 3 1 2

(Uit het Oosten komt de ezel aangelopen, mooi en sterk, geschikt voor zware last)

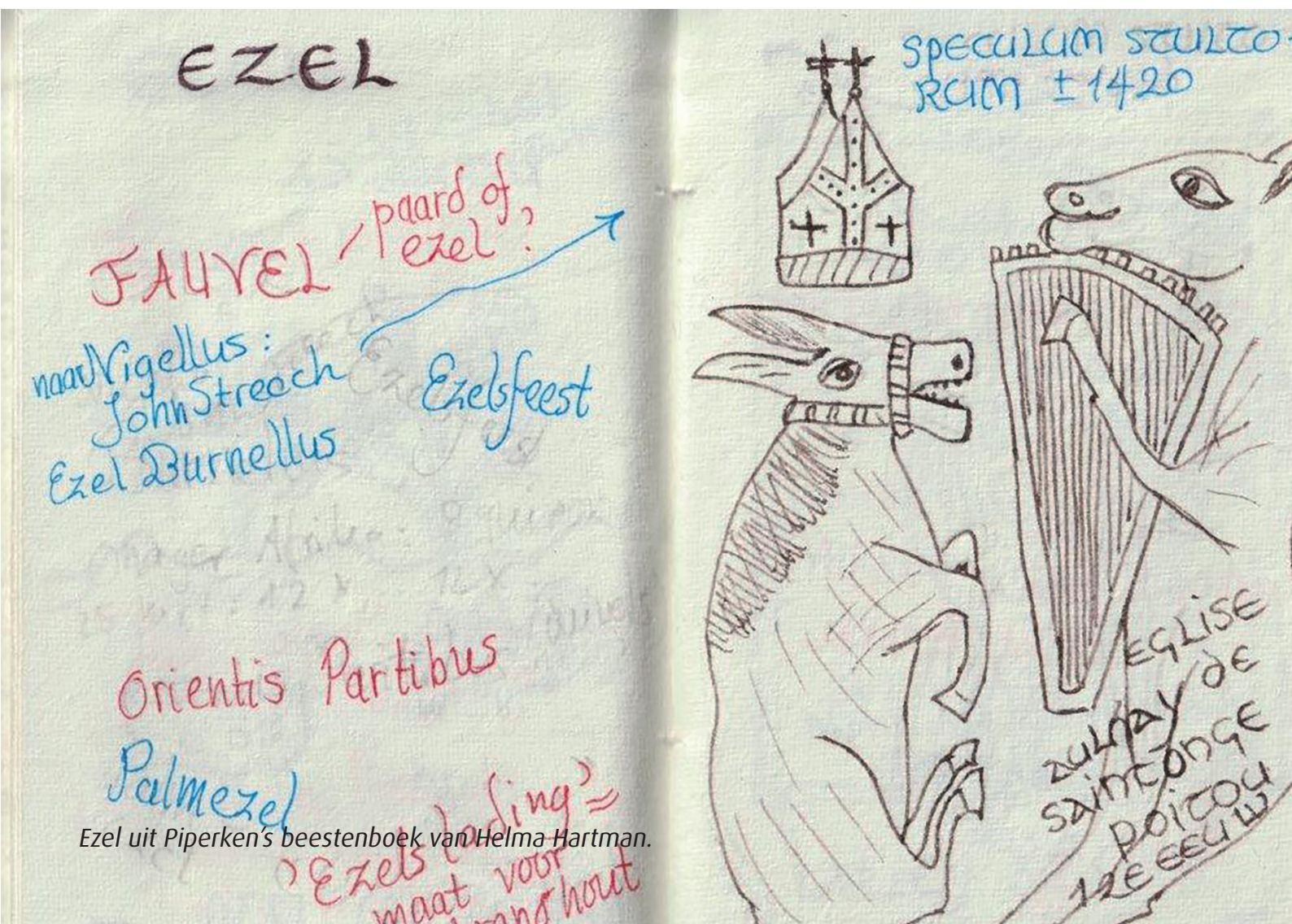
De ezel en dit lied speelden een rol bij de ezelsmis, een spottende parodie op de gewone kerkmis, te vergelijken met carnaval. De ezel is ook de hoofdpersoon van 'Le Roman de Fauvel', een middeleeuws literair-muzikaal én maatschappijkritisch werk.² En zo heeft onze Willem in de Gravendamse wei heel illustere voorgangers!

Mijn vers uit mijn beestenboekje:
Kijk die ezel, ijdel heer
ieder eert die koning zeer
staetigh sit hy op syn troon
op zijn hoofd een dure kroon ■

¹ 'Dieren in de middeleeuwen', themanummer 2017. Door Firapeel Utrecht, Vereniging voor mediëvistiek.

² 'De ezel - archeologie, geschiedenis, cultuur, kunst, literatuur', door Ruud Conens en Annet van Wiechen, 2014. Via www.OudWeb.nl.

■ Wilt u meer horen van Hadewig Piperken klik op <https://www.facebook.com/HadewigPiperkenBerentsdochter/>



Ezel uit Piperken's beestenboek van Helma Hartman.

De nieuwe VVvA activiteiten

Door Leo van Sister

Na vele jaren van inzet, namen Marianne Wever en Gilles Engelberts in 2019 afscheid van de activiteitencommissie. Voorzitter Servais Vermeulen ging op zoek naar versterking. Daarnaast hebben de Ledenwerf- en PR- commissie als ook de Bijencommissie zich aangesloten bij de activiteitencommissie met een geheel nieuwe activiteitencommissie tot gevolg. De leden stellen zich voor:



Servais Vermeulen

Servais Vermeulen

Ik ben Servais Vermeulen, 65 jaar oud en werkzaam bij een verzekeraar en daarnaast voorzitter van de VVvA Activiteitencommissie. Mijn hobby's zijn naast de VVvA, fitness en mooie reizen maken.

Wat ik wil bereiken met de activiteitencommissie is dat wij onze leden interessante en ook leuke activiteiten aanbieden. Wij willen verder ook meer voor de jongere leden doen. Daarnaast is het streven meer leden te krijgen om het draagvlak te vergroten zodat wij meer en nog mooiere activiteiten kunnen organiseren.

Wiel van der Mark

Ik ben Wiel van der Mark, 65 jaar en ben zowel Archeotolk als vrijwilliger. Na mijn mooie loopbaan bij het Universitair Medisch Centrum Utrecht werk ik vanaf 2012 in Archeon als Romeins medicus en middeleeuws chirurgijn. Ik doe sponsor- en fondsenacquisitie en initieer projecten. Ik houd erg van oude muziek en schrijf graag. Binnen de activiteitencommissie initieer en organiseer ik de lezingen en ben een soort vraagbaak omdat ik veel mensen ken.

Archeon, intens ondersteund door de Vrienden van zit duidelijk in de lift als bijzondere, duurzame en prachtige plek waar we de verhalen van het leven van alle dag in oude tijden vertellen aan het grote publiek. Steeds meer mensen vinden zowel het museumpark als de Vrienden van Archeon en komen op bezoek, al dan niet met de museumkaart of worden vriend en/of vrijwilliger.

Het mede vormgeven van dit succes maakt me blij, gelukkig en trots om bij jullie te zijn en maakt dat ik aankan wat ik doe.



Wiel van der Mark

Marjolein van de Wilk

Hallo vrienden van de VVvA, mijn naam is Marjolein van der Wilk 32 jaar en moeder van Livia. In het park kom je mij niet veel tegen maar thuis achter de computer geef ik graag mijn bijdrage aan de vereniging. Mijn hart ligt in Archeon sinds mijn 'archeotolk' en horeca stageperiode in 2007. Mijn andere passies zijn het beheren van een lokale kinderboerderij in Poeldijk, kleding maken, deelnemen aan historische shows met House of Wax en het bezoeken van fantasy festivals.

Als voorzitter van de ledenwerfcommissie maak ik deel uit van de activiteitencommissie. Hier verzorg ik sinds 2017 campagnes en acties voor het werven van leden. Daarnaast geef ik tekstuele en visuele ondersteuning waar nodig bij andere commissies. Mijn doel is de VVvA laten groeien onder een breder publiek. Met name de leeftijdsgrens van leden en vrijwilligers kan stukken omlaag.



Marjolein van de Wilk

commissie stelt zich voor

Erna Vermeij

Mijn naam is Erna Vermeij. Ik ben 36 jaar (en volgens de andere leden van de commissie val ik nog onder de jongeren, mijn dank daarvoor) en ik woon in Gouda. In het dagelijks leven ben ik Mad Scientist (office medewerker en instructeur) bij Mad Science. Als Professor Explosie geef ik naschoolse wetenschaps- en techniekcursussen op basisscholen.

Mijn hobby's zijn koken en bakken, en dan met name historische gerechten. Ik heb dan ook een kast vol kookboeken. Binnen de activiteitencommissie organiseer ik workshops en probeer ik meer jongeren te betrekken bij de vereniging.

Jannet Harthoorn

Mijn naam is Jannet Harthoorn (25), vanuit mijn huis in Leiden fiets ik dagelijks naar de Universiteit van Leiden. Hier studeer ik Journalistiek, daarnaast werk ik hier op de marketingafdeling. Voor de activiteitencommissie houd ik me vooral bezig met de social media en marketing voor onze events. Ik hoop meer jonge leden te trekken voor de VVvA. Dit wil ik doen door na te denken over vernieuwende events en door contact te leggen met jonge organisaties.



Jannet Harthoorn

Adriaan van Doorn

Ik ben Adriaan van Doorn, 26 jaar. Dit seizoen begin ik met werken bij Archeon. Ik houd van de combinatie van taal en geschiedenis. Sinds kort beheer ik voor de activiteitencommissie de Facebookpagina, maar ik help ook bij andere werkzaamheden.

Daarmee hoop ik een groter publiek voor onze activiteiten te bereiken, zodat meer mensen in aanraking komen met de wonderen van de geschiedenis en Archeon.



Adriaan van Doorn

Annette (63 jaar) vergadert mee met de commissie en is een vraagbaak voor de leden. Omdat Annette al 25 jaar in Archeon komt, veel vrijwilligerswerk doet en inmiddels ook 2 dagen per week bij Archeon werkt, kan zij vele vragen beantwoorden en afstemming met de directie van Archeon vergemakkelijken. Haar man is voorzitter van de stichting Museumpark Archeon.



Annette Geerlings

Conrad Schreuders

Mijn naam is Conrad, 30 jaar en sinds kort wonend in Maarsse. Ik ben werkzaam bij ING alwaar ik softwareontwikkelaar ben en mij bezighoudt met het aanpassen en verbeteren van de bancaire systemen. Mijn hobby's zijn tennis, hardlopen en musea bezoeken. In de activiteitencommissie ben ik vooral op de achtergrond aanwezig. Zo heb ik een interne Dropbox opgezet en ons VVvA Instagram account aangemaakt.

Binnen de commissie wil ik dit werk blijven doen, maar ben ik ook aan het overwegen om meer op de voorgrond werkzaam te zijn met het organiseren van excursies.



Erna Vermeij



Conrad Schreuders

Stalmeesters Fokke & Yvon

Tekst en fotografie door Magali Veldhuis

Het zal bezoekers niet ontgaan dat er verschillende dieren op het terrein van Archeon rondlopen. Kippen, geiten, varkens, een ezel, een fjord en zelfs twee ossen: Isaac & James. Wie zorgt voor ze? Wie informeert bezoekers over het gebruik van dieren in vroege tijden? Stalmeesters Fokko Bloema en Yvon Zandvliet lichten een tipje van de sluier op.

Dieren hebben elke dag zorg nodig, 24/7. Hoe begin je aan zo'n verantwoordelijkheid?

Fokko: in 1994 ben ik als bezoeker hier geweest, en toen was ik al onder de indruk van de eerste ossen. In 1995 begon ik als vrijwilliger bij Archeon en raakte ik bevriend met Edgar die de ossen verzorgde en trainde. Edgar vertrok en zijn vervanger kwam erachter dat het niet helemaal zijn ding was en gaf voor zijn vertrek bij de directie aan: "Als jullie een nieuwe ossentrainer zoeken dan moet je bij Fokko zijn want hij vindt die ossen heel leuk en zij hem". Dat was in 1996, ik studeerde nog toen ik gevraagd werd of ik hier wilde werken.

Yvon: Ik heb mijn hele leven met dieren gewerkt, voornamelijk honden en paarden. In 2015, zag ik op Facebook een advertentie van de VVvA dat ze vrijwilligers zochten, ik heb toen aangegeven dat ik met de dieren wilde werken. Na een gesprek met Fokko, liep ik een aantal weken een soort stage waarna ik in 2016 als vrijwilliger aan

"Hij vindt de ossen heel leuk en zij hem."

de slag kon. Een halfjaar later, zocht ik werk omdat ik gestopt was met school en geen studiefinanciering meer had. Ik heb toen gevraagd of ik hier kon werken. Binnen een vast dienstverband werden de diertaken uitgebreid met ernaast het werken als archeotolk.

Waarom zou je ossen 'trainen'? Ze eten, drinken en slapen toch vanzelf?

Fokko: Als je zo'n beest voor de slacht wilt hebben dan is dat genoeg. Maar hier op Archeon willen wij ze graag voor een kar hebben. In een druk park met evenementen, spektakels en bezoekers. Door te trainen, leren ossen met onverwachte gebeurtenissen om te gaan. Als ze zelfverzekerd genoeg zijn - en dat kan pas na veel oefenen - kunnen ze ook op drukke dagen een kar trekken. Het is een inspanning die ossen leuk vinden omdat de druk die ze bij vracht ervaren te

vergelijken is met de druk die ze ervaren als ze tegen elkaar aanduwen bij krachtmetingen. Ossen zijn rustiger dan paarden, het zijn geen agressieve dieren maar ze kunnen door onwennigheid iets verkeerd doen.

Waarom heeft het park al vanaf het begin dieren gehad?

Fokko: omdat dieren een cruciaal onderdeel zijn in het leven van de mens. Ook vandaag de dag voedt de mens zich met melk, eieren of vlees. Of ze eten landbouwproducten die ooit door het ploegen met dieren mogelijk is gemaakt. Het is een integraal onderdeel van de beschaving: de motor. Je eet ermee, je werkt ermee, het is transport, trekkracht. Er is nooit een moment geweest in Nederland waarin mensen niet afhankelijk waren van dieren, al was het alleen maar voor de jacht.

"Dieren zijn een cruciaal onderdeel in het leven van de mens."

Stalmeesteres Yvon



En aangezien Archeon er altijd naar heeft gestreefd om het dagelijks leven zo nauwkeurig mogelijk uit te beelden waren dieren ook nodig. Zonder ossen hadden we geen landbouw gehad, vanaf de nieuwe steentijd wordt er geploegd en pas in de middeleeuwen neemt het paard het over. Er is langer geploegd zonder paard dan met paard. Het ploegen met ossen gebeurt al duizenden jaren. Denk aan oude afbeeldingen uit Egypte waarin ploegende ossen te zien zijn.

In de nieuwe steentijd (of lineaire bandkeramiek, 5300-2000 v.C.) namen mensen uit het Midden-Oosten runderen, varkens en schaapachtige dieren mee naar onze contreien. Archeologisch gezien is het lastig het verschil te maken tussen schapen en geiten. Wij hadden hier wilde runderen maar geen gedomesticeerde runderen. Ossen werden niet meteen bij het

"Zonder ossen hadden we geen landbouw gehad."

ploegen gebruikt maar vermoedelijk wel voor een kar of iets gespannen. Dat het ossen waren, weten we omdat een rund anders groeit als hij vóór zijn pubertijd wordt gecastreerd.

Waardoor archeologen een os van een stier kunnen onderscheiden wanneer zij botten van een volwassen dier vinden. Archeologen vermoeden dat ossen als werkdier werden gebruikt omdat aan de hoorns sporen zijn gevonden van insnoeringen.

Wat zijn de uitdagingen voor jullie?

Fokko: ik wil graag dat de dieren zich zo comfortabel mogelijk voelen en dat het publiek daar plezier van heeft. Ik streef naar een goede interactie tussen dier en publiek en dat werkt vooral als de dieren in goede conditie zijn en zich prettig voelen. Het maximale laten zien kan door o.a. de ossen te trainen waardoor het zichtbaar wordt hoe nuttig de dieren vroeger waren voor de mens.

Yvon: ik zit op dezelfde lijn als Fokko alleen wil ik zelf nog veel leren, zo werk ik slechts 2 jaar met deze ossen. Ik vind het prettig dingen goed te weten zodat ik het kan uitwerken naar bezoekers toe. In mijn opleiding als dierenverzorger die ik twee jaar heb gedaan, heb ik een moderne basis meegekregen maar dat probeer ik om te zetten naar hoe het in de Middeleeuwen werkte.

Fokko: door het werken met archeotolken worden de dieren waardevoller, want ze zijn hier om informatie over te brengen. We zorgen ervoor dat het nauwkeurige informatie is, dat de dieren zich daar prettig bij voelen, dat de bezoeker het kan ervaren en dat de dieren attractief zijn voor de bezoeker. De dieren zijn alleen leuk als ze het naar hun zin hebben. De bezoekers op hun beurt maken het mogelijk om eten



Stalmeester Fokko

voor de dieren te kopen. Zij genereren uiteindelijk de inkomsten die het dierenwelzijn mogelijk maakt.

Hoe zorgen jullie ervoor dat intelligente dieren zoals de varkens zich niet vervelen?

Beiden: Ot en Sien zijn 14 jaar en dat is zeer oud voor varkens, ze zijn hoogbejaard.

Fokko: Het is lastig inschatten hoe oud varkens gemiddeld kunnen worden omdat ze meestal voor de slacht worden gebruikt. Voor varkens is het belangrijk dat ze met z'n tweeën zijn, hetgeen ook wettelijk verplicht is. Daarbij kunnen varkens heel goed relaxen: liggen en genieten. En deze Gascon-soort heb ik destijds gekozen omdat het een extra rustig ras is. ■

Vriend van Archeon worden!

Ja: ik wil graag lid worden van de VVvA!

Naam
Adres Postcode
Woonplaats
Mailadres

Aankruisen

- Ik geef mij op als individueel lid
- Ik geef mij op voor een gezinslidmaatschap
- Ik geef mij op voor een jongerenlidmaatschap
- Ik geef mij op voor een bedrijfslidmaatschap

De contributiebedragen voor 2020 zijn als volgt:

Jongerenlidmaatschap €12,50 | Individueel lid €25 | Gezinslidmaatschap €45 | Bedrijfslidmaatschap €75

Deze bon liefst per e-mail verzenden naar secretaris@vrienden-archeon.nl of per post aan Vereniging Vrienden van Archeon. Postbus 600, 2400 AP Alphen aan den Rijn.

Colofon

Redactieteam VVvA

- Manjo van Boxtel
- Annette Geerlings
- Wim de Jeu
- Wiel van den Mark
- Patricia Pol
- Giel de Reuver
- Leo van Sister
- Magali Veldhuis
- Monique Veldman
- Patricia Verbree
- Frank Wiersema

Met bijdragen van

Fokko Bloema, Pauline Bruné, Adriaan v. Doorn, Jeroen v. Eijk, Wieze v. Elderen, Jannet Harthoorn, Helma Hartman, Jan Jennissen, Servais Vermeulen, Erna Vermeij, Marjolein vd Wilk, Yvon Zandvliet.

Hoofdredactie

Magali Veldhuis

NoVA is het verenigingsblad van de VVvA en verschijnt twee keer per jaar. De volgende NoVA verschijnt in het najaar van 2020. Contact: nova@vrienden-archeon.nl

De redactie behoudt zich het recht voor ingeleverde stukken niet te plaatsen of te wijzigen.

Dit tijdschrift is gemaakt van 100% gerecycled papier geproduceerd volgens goedgekeurde milieucertificaten.

Marcus & Marbod



Vormgeving door



Sponsors



Door Gilivs